

χειρόγραφα του εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, κατεστράφησαν τὸ 1922¹¹. Μὲ αὐτὰ δὲ κατεστράφησαν καὶ τὰ περισσότερα ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου τοῦ Ὑπερείδου Γ. Κ., «Μιχαὴλ Ἀποστόλη πονήματα τρία»¹².

Κλείω τὸ σημεῖωμα τοῦτο μὲ μίαν εἰσέτι παλαιογραφικὴν παρατήρησιν : Εἰς τοὺς δύο κώδικας, Flor. Med. 58 gr. 33 καὶ Ambr. B, 141, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως ὁ L. Mohler τὴν μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον ἐπίθεσιν Ἀνδρονίκου τοῦ Καλλίστου ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη¹³, δέον νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Oxon. Barocianus gr. 165, 149-165₂, α ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει καὶ αὐτὸς τὸ κείμενον τοῦ Καλλίστου, μὲ μερικὰς διαφορετικὰς ἢ καλυτέρας γραφὰς (π.χ. Mohler, I, 5 σοφώτατε, Baroc. θειότατε, G M ὑπεραστρονομούντα, B ὑπερ ἀστρονομούντα κ.ἄ.)¹⁴.

7.

Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΛΥΓΙΖΟΣ ἢ ΤΟΥ ΛΥΓΓΕΩΣ

Δημοσιεύω κατωτέρω ἀπὸ τὸν κώδικα Boldeianus Miscelaneus graecus 242¹ ἐπιστολὴν τοῦ Κρητὸς λογίου Μιχαὴλ τοῦ Λυγγέως πρὸς τὸν ἱερέα Λέοντα τὸν Ἀργυρόν. Τὸ κείμενον εὐρίσκεται εἰς τὸ φύλλον 217 τοῦ κώδικος, μεταξὺ δύο ἐπιστολῶν τοῦ ἐπίσης Κρητὸς Πέτρου τοῦ Λαμπάρδου, ἀπευθυνομένων τῆς μὲν πρώτης πρὸς τὸν ἱερομόναχον Ἀνθιμον, τῆς δὲ ἄλλης πρὸς τὸν πρωτόπαπαν τοῦ Χάνδακος Ἰωάννην τὸν Συμεωνάκην. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐταὶ τοῦ Λαμπάρδου ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως, ἡ μὲν πρὸς Ἀνθιμον εἰς

¹¹) R i c h a r d M., Repertoires des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs, Paris 1948, 100.

¹²) Ἐκδοσις Σμύρνης, 1876.

¹³) M o h l e r L., Aus Bessarions Gelehrtenkreis (Kardinal Bessarion, III Band), Paderborn 1942, 171-203 : «Ἀνδρονίκου Καλλίστου πρὸς τὰς Μιχαήλου Ἀποστόλου κατὰ Θεόδωρον ἀντιλήψεις».

¹⁴) C o x e H., Catalogi manuscriptorum bibliothecae Bodleianae I, 1853, 281. Ὁ Coxе κακῶς θεωρεῖ ὅτι τὸ κείμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα κείμενα, ἐπιστολὴν καὶ μελέτην. Τὸ θεωρηθὲν ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστολὴ τμήμα τοῦ κειμένου εἶναι ἀπλῶς εἰσαγωγή, ὅπως ὀρθῶς διεπίστωσεν ὁ Mohler.

¹) Περιγραφή τοῦ κώδικος : C o x e H., Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae, I, 100.

«Κρητικά Χρονικά»², ἢ δὲ πρὸς Συμεωνάκην εἰς «Studi e Testi»³. Ἡ δημοσιευομένη κατωτέρω, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦδε, εἶχεν ἤδη ἐπισημανθῆ ὑπὸ τοῦ Krumbacher⁴.

Cod. Bodl. gr. Misc. 242, 217.

Μιχαῆλος ὁ Λυγγεύς, Λέοντι ἱεροῖ Ἀργυροῦ.

217V

Ἰδού σοι καὶ γράμματα δεύτερα πέμπεται παρ' ἡμῶν, φρονοῦντα | ταῦτά τοῖς προτέροις, διὰ τοῦ Μιχαήλου τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἡμετέρου φίλου· τὰ δὲ πρόωγν γράμματα, τὰ διὰ τοῦ Σιθινίου πεμφθέντα σοι, οὐκ οἶδ' εἰ ἐδέξω, εἴτε καὶ μή, καὶ αὐτοῦ ὄντιος φίλου χρηστοῦ· καὶ εἰ μὲν ἐδέξω, χάρις θεῶν· εἰ δ' οὐ, δήλωσον ἡμῖν γραφῇ καὶ ἄλλα σιτελοῦμεν, τὰ περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐκ τῆς γένης οὕτως οὐκ ἐκ τῆς μελλούσης τοῦ πυρὸς ὁρμῶντος, † ἀλλὰ τῆς ἰδιωτικῆς προσαγορεύσεως οὕτως ἄλλως † εἰς πλάτος λέξον εἰ ἦλθε πρὸς σὲ κομίζων καὶ τὸ κισσίβιον μεστὸν οἴνου ἢ πέπομφε ἢ ἄλλο τι γέγονε· εὐτυχῶς εἴης. Τὸ τετραχευμένον ἀπώλειτο, ἐμοῦ μὴ σθένοντος ἂν ποίασθαι.

Τὰ κατὰ τὸν ἐπιστολογράφον αὐτὸν εἶναι ἀρκετὰ περιπεπλεγμένα : Μιχαῆλ ὁ τοῦ Λυγγέως εἶναι γνωστὸς ὡς ὁ γράψας τοὺς κώδικας British Museum, Arundel MS 545 (Θουκυδίδης)⁵ καὶ Trinity College, Cambridge MS R, I, 42 (Ἀριστοφάνης)⁶ κατὰ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα, εἰς μὲν τὸν πρῶτον τὸν κώδικα «τὴνδε βίβλον τοῦ σοφοῦ Θουκυδίδου Μιχαῆλ ἔγραψεν ὁ τοῦ Λυγγέως» εἰς δὲ τὸν δεύτερον «Μιχαῆλ ὁ τοῦ Λυγγεῦς πενία συζῶν ἐξέγραψεν ἐν Ῥοθύμνῃ Κρήτης».

Τὸν κωδικογράφον αὐτὸν ὁ Lobel τὸν ἐταύτισε πρὸς τὸν γράψαντα τὸν κώδικα Monacensis graecus 215 τὸν φέροντα τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα «καὶ τὴνδε βίβλον τοῦ σοφοῦ τοῦ Πλωτίνου ἔγραψε

²) Λ α ο ὑ ρ δ α Β., Κρητικά Παλαιογραφικά 2, «Κρητικά Χρονικά» Β', 1948, 544.

³) Silvio G. Mercati, Di Giovanni Simeonachis, protopapa di Candia. «Studi e Testi» 123, 312-341.

⁴) Geschichte der byzantinischen Literatur², 497.

⁵) Thompson M. E., Classical manuscripts in the British Museum. «The classical review» III, 1889, 151.

⁶) James R. M., The western manuscripts in the library of Trinity College, Cambridge, II, 1901, 12. Ἡ σημείωσις εἰς τὴν σελίδα 1 τοῦ κώδικος, περὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀποστόλη, υἱοῦ τοῦ Λυγγέως, ἔχει γραφῇ τὸ 1853, ἀγγλιστί, καὶ εἶναι ἐστερημένη ἀξίας.

πονῶν *Μιχαήλ ὁ Λυγίζος*»⁷ ἀνεγνώρισε δὲ ὡς γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ τμήματα εἰς 14 ἄλλους κώδικας τῆς Bodleian Library καὶ τοῦ Βατικανοῦ⁸. Πρὸς τὸν Λυγίζον αὐτὸν τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Μιχαήλ Ἀποστόλη εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει παλαιότερον ὁ Noiret, ὁ ἴδιος δὲ ἀνεγνώρισεν ὡς ἀπευθυνομένας πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλας τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Μιχαήλ Ἀποστόλη ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Μιχαήλω*», ἐνῶ αἱ πρῶται ἐπιγράφονται «*Λυγίζω*»⁹. Εἰς Vogel-Gardthausen ἀναφέρονται δύο ξεχωριστοὶ κωδικογράφοι Μιχαήλ ὁ τοῦ Λυγγέως καὶ Μιχαήλ Λυγίζος, ἀποδίδονται δὲ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ δύο κώδικες¹⁰. Ὡς δεῦτερος κῶδιξ τοῦ Λυγίζου ἀναφέρεται ὁ Trinity College Dublin 231, λησμονηθεὶς ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Lobel. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως τοῦ κώδικος αὐτοῦ εἶναι σαφής: «*Μιχαήλ τοῦ Λυγίζου ἐξήγησις κατὰ πλάτος εἰς τὸν Θουκυδίδην κατὰ λέξιν καὶ κατὰ νοῦν παρακληθέντιος παρὰ τοῦ ἐντίμου κυρίου Γεωργίου τοῦ Βεργικίου*», πρόκειται δὲ περὶ αὐτογράφου ἔργου τοῦ Λυγίζου¹¹.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά, οἰκοδομηθέντα τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὑπὸ πέντε διαφορετικῶν φιλολόγων, προκύπτει ὅτι ὁ πολυώνυμος αὐτὸς κωδικογράφος τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 15. αἰῶνος κατήγετο ἐκ Κυδωνίας, ὠδηγηθεὶς δὲ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ εἰς Γόρτυναν Κρήτης εὐρισκομένου Μιχαήλ Ἀποστόλη ἐπεδόθη εἰς φιλολογικὰς μελέτας καὶ ἐργασίας, ἐγκατασταθεὶς δὲ τελικῶς εἰς Ρέθεμνον ἐφρόντισε νὰ εὐρίσκειται πάντοτε εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ διδασκάλου. Ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης παραπονεῖται ὅτι ὁ μαθητὴς του δὲν τοῦ γράφει συχνά, ὅτι εἶναι ἀπρόσεκτος στέλλων σοβαρὰς καὶ ἐμπιστευτικὰς ἐπιστολὰς ἄνευ τῶν δεόντων μέτρων, ὅτι αἱ μελέται του εἶναι ἀσαφεῖς¹². Παρὰ τὰ παράπονα ὅμως αὐτὰ τὸν παρακολουθεῖ μὲ ἰδιαιτέραν στοργήν, εἰς μίαν δὲ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του

⁷) H e n r y P., Études plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Bruxelles, 1941, 193.

⁸) L o b e l E., The greek manuscripts of Aristotle's Poetics, Oxford 1933, 57.

⁹) N o i r e t H., Lertres inédites de Michel Apostolis, Paris 1889, 37.

¹⁰) Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 315.

¹¹) S m y l y J. G., Notes on greek manuscripts in the library of Trinity College. «Hermathena» 23, 1933, 177 κ.έ.

¹²) N o i r e t, ἐνθ' ἀν. Ἐπιστολαὶ 41, 100, 101, 102. Πρβλ. ἐπίσης καὶ Ἐπιστ. 44, 48.

τοῦ γράφει : «εἶπερ τινά μοι τῶν φοιτητῶν καὶ σὲ ὅτι μάλιστα πεφί-
ληκα καὶ φιλῶ»¹³.

Ἐκ τῶν ἔργασιων τοῦ Μιχαὴλ Λυγίζου ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα «ἐξήγησις εἰς τὸν Θουκυδίδην», ἡ σωζομένη εἰς τὸν κώδικα 231 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Trinity College εἰς Dublin τῆς Ἰρλανδίας¹⁴. Πρόκειται περὶ συνεχοῦς ὑπομνήματος εἰς τὰ 81 πρῶτα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Θουκυδίδου, παρέχοντος τὸ κείμενον, μεθ' ἑρμηνειῶν λέξεων ἢ γραμματικῶν δυσκολιῶν καὶ ἀναπτύξεως τῶν νοημάτων. Ἡ ἐργασία εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὰς σημερινὰς «ἐρμηνευτικὰς ἐκδόσεις», ἀποτελεῖ δὲ καὶ ὡς ἰδέα καὶ ὡς ἐπίτευγμα λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, χαρακτηριστικὴν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν ἐν τῇ νήσῳ. Καθ' ὅσον γνωρίζω εἶναι ἡ πρώτη ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπὶ τοῦ Θουκυδίδου, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲ λόγῳ τοῦ λεξιλογίου, τῶν ἐρμηνειῶν καὶ τοῦ παρεχομένου κειμένου ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ὕλην μελέτης εἰς εἰδικὸν ἐπὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας περιοδικόν. Ἄνευ ἄλλωστε τῆς γνώσεως ἐργασιῶν ὅπως ἡ ὡς ἄνω τοῦ Λυγίζου δὲν εἶναι εὐκόλον οὔτε ὁ κρητικὸς πολιτισμὸς νὰ κατανοηθῇ οὔτε καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἐκ Κρήτης φιλολόγων εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς τῆς Δύσεως κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν.

8.

Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΟΣΥΝΑΣ

Μεταξὺ τῶν Κρητῶν οἱ ὅποιοι εὗρισκοντο ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ὑπῆρχον καὶ τινες κωδικογράφοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων ἰσπανῶν ἀρχόντων, ἰδίᾳ δὲ ἀνωτέρων κληρικῶν. Τῶν κωδικογράφων αὐτῶν ἐπιφανέστερος ἦτο ὁ Νικόλαος Τουρριανὸς ὁ Κρήτης, γνωστὸς καὶ ὡς Ντελατόρος ὁ Κρήτης ἢ Nicolaos de la Torre, ὑπηρετῶν ὡς «βασιλικὸς ἀντιγραφεὺς» (*escriptor de la real libreria*) εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς «De San Lorenzo el Real» εἰς τὸ Ἐσκοριάλ, ἀπὸ τοῦ 1573 μέχρι καὶ πέραν τοῦ 1590. Τὰ κατ' αὐτὸν ἐξητάσθησαν ἤδη διεξοδικῶς ὑπὸ τοῦ Charles Graux¹, ὥστε νὰ μὴ

¹³) Noiret, ἐνθ' ἀν. 121.

¹⁴) Ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Trinity College, Dublin, κ. A Parke, θέσαντα εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου φωτοτυπίαν τοῦ κώδικος.

¹) Graux Charles, Essai sur les origines des fonds grecs de l'Escorial, Paris 1880, XVI κ.έ.